

Л. М. Яременко,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3127-5181>*

В. В. Малишко,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8906-9060>*

Б. О. Петрик,

*аспірант 2-го року навчання,
спеціальність 072 Фінанси, банківська справа та страхування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0601-6823>*

DOI: 10.32702/2306-6806.2022.9.104

АНАЛІЗ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ЕКОНОМІКИ

L. Yaremenko,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances,
Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav*

V. Malyshko,

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finances,
Accounting and Taxation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav*

B. Petryk,

*Postgraduate student of the 2nd year of Study, Specialty 072 Finance, Banking
and Insurance, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav*

ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF THE NATIONAL HIGHER EDUCATION SYSTEM AS A FACTOR OF ECONOMIC COMPETITIVENESS

У статті визначено, що конкурентоспроможність закладів вищої освіти визначається якісними та цінними параметрами освітніх послуг, які залежать від системи фінансово-економічних, організаційно-правових, науково-технологічних, кадрових, управлінських, демографічних та політичних факторів її забезпечення. Проведено аналіз ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки, що дало змогу визначити позиції України за індексом глобальної конкурентоспроможності в розрізі складової "Вища освіта і професійна підготовка". Виділено зовнішні та внутрішні фактори, які мають безпосередній вплив на національну систему вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки України. Проведено оцінку конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО на європейському ринку освітніх послуг. Оцінено їх сильні та слабкі сторони. Розроблено механізм забезпечення конкурентоспроможності українських ЗВО на європейському ринку освітніх послуг в основі якого виокремлено функції, методи, рівні, елементи, засоби та інструменти управління за допомогою яких досягається становлення та ефективне функціонування системи вищої освіти на європейському ринку освітніх послуг. Запропоновано комплекс заходів щодо підвищення конкурентних можливостей українських ЗВО та зміцнення їх позицій на європейському ринку освітніх послуг. Запропоновані стратегічні заходи підвищення конкурентоспроможності українських ЗВО дозволять зменшити вплив українських абітурієнтів за кордон та посилять конкурентні позиції вітчизняних ЗВО на європейському ринку освітніх послуг.

The system of external factors that have a significant impact on the level of competitiveness of higher education and are closely interrelated with its activities, includes: financial and economic; organizational and legal; political; demographic factors factors of ensuring the competitiveness of higher education institution. We have found out Ukraine's rank in the global index competitiveness in terms of the component "Higher Education and Professional Training". It was found out that socioeconomic transformations had influenced ambiguously on the establishment and development of educational services market. As a result alongside with positive consequences of those transformations national practice demonstrates the presence of problems of this market functioning. The author pointed out some directions of formation of the state policy in the sphere of higher education educational services market development. Analysis of the educational services export, which is increasingly important for national social and economic development of the most countries in the world is carried out. We have identified external and internal factors that directly influence the competitiveness of higher education institutions. We have assessed the competitiveness of domestic higher education institutions in the European educational service market. We have studied their strengths and weaknesses. We have studied their strengths and weaknesses. We have developed a mechanism for providing Ukrainian higher education institutions with competitiveness in the European educational service market, the basis of which involves functions, methods, levels, elements, means and tools of management for the higher education to be formed and to function effectively in the European educational service market. Our findings offer a set of measures to increase the competitiveness of Ukrainian higher education institutions and strengthen their position in the European educational service market. The proposed strategic steps towards increased competitiveness of Ukrainian higher education institutions will reduce the outflow of Ukrainian prospective students abroad and strengthen the competitive position of domestic higher education institutions in the European educational service market.

Ключові слова: освітні послуги, ринок освітніх послуг, ринок освітніх послуг вищої школи, вища освіта, якість освіти, конкурентоспроможність ринку освітніх послуг.

Key words: educational services, the market of educational services, the market of higher education educational services, higher education, the quality of education, competitiveness of educational services market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах глобального розвитку одним з визначальних показників конкурентоспроможності економіки виступає розвиток системи вищої освіти. Реалізація її важливої ролі потребує створення потужної, конкурентоспроможної системи, за рахунок формування власних конкурентних переваг на ринку освітніх послуг та утримання передових позицій як на національному так і на міжнародному ринку. Інтеграція України в Європейський освітній простір за новими вимогами і стандартами технологій навчання призвела до конкурентної боротьби між вітчизняними і європейськими закладами освіти. Це стало поштовхом до формування міжнародного ринку освітніх послуг, похитнулася конкурентоспроможність українських ЗВО по відношенню до міжнародних, змінилися відносини конкуренції. Вітчизняні ЗВО стали практично неконкурентоспроможними на міжнародному ринку освітніх послуг. Освітня міграція стає все більш характерною для України. Відтік українських абітурієнтів до європейських навчальних закладів загострив конкуренцію між ЗВО на ринку освітніх послуг та змусило їх активніше боротися за потенційного абітурієнта в межах України та за її межами. За опублікованими даними аналітичного центру CEDOS за 2019 рік за кордон на навчання виїхало майже 80 тисяч потенційних українських студентів [19]. Тема наукової статті набуває особливої актуальності в період входження України в науковий простір та становлення національної системи вищої освіти.

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Значний досвід конкурентоспроможності національних закладів вищої освіти на ринку освітніх послуг накопичено в роботах українських вчених: Т. Боголіб, І. Каленюк, Е. Лібанової, Т. Оболенської, А. Дьякон, А. Яременко. Підвалини теорії конкурентних переваг

були закладені представниками класичної школи економічної теорії А. Смітом та Д. Рікардо та стали предметом дослідження зарубіжних вчених-економістів Е. Хекшера, Б. Оліна, П. Кругмана, К. Ланкастера, Р. Лукаса, М. Портера, П. Друкера, Г. Хамела, К. Прахалада та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання наукової статті є визначення конкурентних переваг національної системи вищої освіти на міжнародному ринку освітніх послуг, проведення аналізу ринку освітніх послуг національної системи вищої освіти як фактор конкурентоспроможності економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для сучасної України в умовах становлення економіки знань вкрай важливим питанням залишається сфера вищої освіти. Вона являється одним із показних факторів економічного зростання країни в розрізі економічного та суспільного розвитку, стратегічним ресурсом щодо поліпшення рівня життя населення країни, показником конкурентоспроможності національної економіки, фактором розвитку духовної культури нації, чинником інноваційного розвитку [18].

Питання, що стосуються конкурентних переваг в розрізі ЗВО стали предметом дослідження вітчизняних науковців. Частіше всього під конкурентними перевагами ЗВО розуміють: "якісні або кількісні характеристики функціонування ВНЗ, які дозволяють краще задовольняти потреби ринку освітніх та науково-дослідницьких послуг у порівнянні з аналогічними організаціями на тому ж ринку" (Євтух М.Є. [5, с. 250—256]), "комплекс факторів і позицій, які дозволяють бути кращими порівняно з конкурентами, є обов'язковим елементом

їх існування у конкурентному середовищі" (Процишин О. Р. [12, с. 100—104]), "комплексна характеристика наявних переваг національної системи вищої освіти в освітній, науково-дослідницькій, винахідницькій, навчально-методичній чи міжнародній діяльності, визначають високі позиції на національному та світовому ринках освітніх послуг, а також свідчать про ефективну реалізацію системою своїх основних функцій в умовах динамічних трансформацій внутрішнього і зовнішнього економічного середовища" (Дьякон А.А. [4, с. 180-189]), "конкурентоспроможність освітніх послуг є порівняльною характеристикою її споживчих та вартісних параметрів у порівнянні з послугами освітніх закладів — конкурентів (Карпюк О.А. [8, с. 146—152]), "здатність задовольняти потреби суб'єктів освітньої послуги, а також її адаптація до результатів науково-технічного прогресу та спроможність брати участь у конкурентній боротьбі на зовнішньому та внутрішньому ринку освітніх послуг у певний період часу" (Горинь Я.О. [2, с. 123—126]).

На конкурентоспроможність системи вищої освіти впливають наступні фактори: правові, економічні, соціально-культурні, географічні, технологічні, глобалізаційні. (рис. 1).

Біологічний фактор який характеризує епідеміологічну ситуацію в країні в розрізі областей є новим, який від недавнього часу має вплив на конкурентоспроможність системи вищої освіти.

Конкурентоспроможність системи вищої освіти залежить від економіки країни та рівня її конкурентоспроможності. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) представляє повний комплекс показників, які характеризують конкурентоспроможність різних країн світу. Він визначається за допомогою 12-ти критеріїв, які і визначають національну конкурентоспроможність країни.

Позиції України та деяких країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності відображено в таблиці 1.

З метою забезпечення конкурентоспроможності вищої освіти в Україні потрібно переймати досвід європейських країн, які вже досягли в цьому успіху. Одним з показників Індeksu глобальної конкурентоспроможності є п'ятий критерій "Вища освіта і професійна підготовка". У 2019 році Україна зайняла 44 місце з 141 країни за критерієм "Вища освіта і професійна підготовка", 2018 рік — 35 місце з 137 країн, 2017 рік — 33 місце з 138 країн, 2016 рік — 34 місце з 140 країн [20].

В умовах активізації глобальних процесів для системи вищої освіти характерною є висока конкуренція між ЗВО в межах України, а також між міжнародними ЗВО. В основу закладено стан конкуренції з виділеними конкурентними перевагами для учасників освітнього процесу (студентів). В умовах загострення демографічних проблем, виїзду молоді за кордон, не бажання українських абітурієнтів здобувати вищу освіту в межах країни актуалізувало проблему пошуку та виділення власних конкурентних переваг. Наявність яких надасть змогу ЗВО утримувати конкурентні позиції на національному ринку освітніх послуг, визначити конкурентоспроможність ЗВО на ринку освітніх послуг та в подальшому сформулювати власні конкурентні переваги на дов-

Рис. 1. Фактори, що забезпечують національну конкурентоспроможність системи вищої освіти

Джерело: систематизовано авторами.

Таблиця 1. Позиції України та деяких країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності

Країна	2015-2016 рр. (140 країн)	2016-2017 рр. (138 країн)	2017-2018 рр. (137 країн)	2018-2019 рр. (140 країн)
Україна	79	85	81	85
Грузія	66	59	67	74
Туреччина	51	55	53	54
Польща	41	36	39	37
Німеччина	4	5	5	3

Джерело: сформовано за даними [20].

гострокову перспективу з метою збереження досягнутих конкурентних позицій.

Інструментом конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг являються рейтинги університетів. QS World University Rankings — один з найбільш глобальних та визначних університетських рейтингів у світі [14; 19]. За допомогою нього визначається рейтинг найкращих ЗВО світового значення. Основними показниками, які визначають місце в рейтингу є: досягнення в освіті і науці; репутація вузу; співвідношення кількості викладачів і студентів; затребуваність випускників; наявність іноземних студентів та викладачів; публікації викладачів та їх цитованість.

За рейтингом QS World University Rankings топ-10 найкращих закладів вищої освіти 2020 року становлять найбільш елітні університети світового рівня: "Массачусетський технологічний інститут", "Стенфордський університет", "Гарвардський університет", "Оксфордський університет", "Каліфорнійський технологічний інститут", "Швейцарська федеральна вища технічна школа Цюріха", "Кембриджський університет", "Університетський коледж Лондона", "Імперський коледж Лондона", "Чиказький університет" [14; 19].

Глобальна конкуренція, яка є характерною для системи вищої освіти дала поштовх до формування міжнародного ринку освітніх послуг. У багатьох країнах ЄС появилось бажання створити університети, світового рівня. Так звані "елітні університети" відрізняються від інших — вищими позиціями у рейтингу, цікавими навчальними курсами, інноваційними підходами до навчання, контингентом студентів, залученням до викладання відомих науковців і практиків, доступом до інноваційних технологій.

Таблиця 2. Загальна кількість студентів, яка в'їхала в країну за період 2014–2019 рр., чол.

Країна	Кількість студентів, яка в'їхала					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Азербайджан	3987,0	4189,0	4170,0	4274,0	4696,0	4862,0
Білорусь	14924,0	15884,0	16548,0	17570,0	16886,0	-
Германія	210542,0	228756,0	244575,0	258873,0	264880,0	311738,0
Данія	30987,0	32364,0	34034,0	33602,0	33288,0	-
Естонія	2230,0	2859,0	3476,0	3917,0	3998,0	4391,0
Індія	38992,0	41993,0	44766,0	46703,0	45432,0	47424,0
Китай	108217,0	123127,0	137527,0	157108,0	178271,0	201177,0
Латвія	4477,0	5255,0	6465,0	6130,0	6110,0	7564,0
Малайзія	99648,0	111443,0	124133,0	100765,0	122823,0	81953,0
Польща	27767,0	34664,0	43988,0	54734,0	63925,0	54354,0
Україна	60037,0	57583,0	54144,0	52768,0	59632,0	80470,0
Чехія	41149,0	41715,0	42812,0	44261,0	45678,0	44767,0

Джерело: сформовано за даними [20].

Українські випускники не виключають можливість навчатися за кордоном. Є безліч програм, за якими можна продовжити навчання в елітній школі, а в перспективі в навчальному закладі. Однією з програм є Ukraine Global Scholars, по якій українському абітурієнту можна продовжити навчання у вузах США.

Навчання за межами України приваблює потенційного випускника європейським рівнем життя, соціальним забезпеченням, порівняно з Україною високою стипендією та здобуттям освіти на безкоштовній основі. Дає можливість вільно подорожувати Європою та стажуватися в будь-якій країні, працювати в Європі під час навчання та в подальшому переїхати на постійне місце проживання до Європи. В майбутньому закінчити престижний університет, отримати конкурентоспроможну освіту, диплом міжнародного звання який не потрібно підтверджувати в більшості країн світу, досягти високого рівня професіоналізму, стати сильною і освіченою людиною. Завдяки величезній українській діаспорі у країнах ЄС український студент буде комфортно почувати себе в будь-якій точці земної кулі.

Одним із свідчень зниження конкурентних переваг українських ЗВО є факт того, що лише шість українських вишів потрапили у рейтинг-2020 найкращих університетів світу за версією The QS World University Rankings (491 позиція "Харківський університет ім. Каразіна"; 541-550 позиція "Київський національний університет ім. Шевченка"; 651-700 позиція "Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"; 701-750 позиція "Національний технічний університет "Київський політехнічний інститут ім. Сікорського"; 701-750 позиція "Сумський державний університет"; 751-800 позиція "Національний університет Львівська політехніка". Загалом в рейтинг попало близько 1000 найкращих університетів з усього світу [16].

В Україні лідируючі позиції в рейтингу належать насамперед популярним і престижним ЗВО Харкова, Києва та Львова, які на ринку освітніх послуг функціонують тривалий час. Основними напрямками їх діяльності є високі показники навчальної, наукової та міжнародної діяльності, які набувалися десятиліттями. За роки існування дані виші сформували позитивний імідж в національній системі вищої освіти за рахунок якості освітніх послуг, навчання міжнародних студентів, відомих випускників, відгуків роботодавців. Однак, українські виші у 2020 році змогли лише закріпитися починаючи з 491 позиції.

З метою формування власних конкурентних переваг національних ЗВО, зайняття вищих позицій в рейтингу (за рахунок навчальної, наукової та міжнародної діяльності) основними завданнями в діяльності вишу мають стати:

- проведення маркетингових досліджень;
- оцінка реального рівня конкурентоспроможності;
- моніторинг випускників, які після навчання працювали на посадах, які вимагають вищої освіти;
- оцінка діяльності конкурента (ЗВО);
- створення відповідного освітнього середовища для реалізації конкурентних переваг;
- ранжування чинників, які мають прямиий вплив на конкурентоспроможність ЗВО.

Станом на 2020 рік система вищої освіти України налічувала 281 заклад вищої освіти з кількістю \approx 1,3 млн студентів (для порівняння 2008 р. — 353 ЗВО з 2,3 млн студентів; 2010 р. — 349 ЗВО з 2,1 млн студентів; 2014 р. — 377 ЗВО з 1,4 млн студентів; 2018 р. — 282 ЗВО з 1,3 млн студентів) [11]. Зменшення кількості ЗВО в Україні в період 2014–2020 рр. було спричинено ситуацією, яка пов'язана зі збройною агресією Російської Федерації, втратою частини території та політичною ситуацією в

країні. Нині кількість ЗВО відповідає кількості ЗВО 1997 року (281 ЗВО).

Найбільше студентів в українських ЗВО припало на 2007 рік — 2,3 млн студентів. Починаючи з 2008 року кількість студентів почала суттєво зменшуватися. Причинами послужило стан демографічної ситуації в країні, економічна криза, військова агресія, анексія Криму, недостатні обсяги фінансування освіти та бажання українських абітурієнтів здобути освіту за кордоном. В Україні переважна кількість студентів — це студенти контрактної форми навчання (із 1,3 млн студентів 56 % — студенти контактної форми навчання, 44 % — студенти, які навчаються за рахунок державних коштів).

Українські студенти загалом навчаються за соціально-економічним і гуманітарним напрямом, найменше студентів обирають навчання за спеціальностями "архітектура і будівництво", "природничі науки", "сфера послуг", це говорить про те, що в Україні не проводиться моніторинг спеціалістів яких потребує ринок праці тому не можна дати оцінку кількості випускників, які працюють по спеціальності.

Особливою актуальністю набуває явище освітньої міграції на міжнародному ринку освітніх послуг. Основним показником який характеризує освітню міграцію є коефіцієнт вихідної мобільності (за даними 2017 року в Україні коефіцієнт вихідної мобільності складає — 4,7%, Польща — 1,6%, Швеція — 3,9%, Білорусія — 5,7%, Вірменія — 5,6%, Грузія — 7,9%, Росія — 1,0% [7]. Проаналізувавши коефіцієнт вихідної мобільності по деяких країнах та по Україні, ми дійшли висновку, що в країнах з низькою економікою даний коефіцієнт є більшим.

За даними Українського центру міжнародної освіти у 2019 році в Україні навчалось близько 80470 тис. іноземних студентів зі 158 країн світу, які інвестували в економіку України 9,2 млрд. грн [6; 20]. Це студенти з країн з низькою економікою — студенти Індії, Азербайджану, Марокко, Єгипту, Китаю, Пакистану, Алжиру, Ірану та Нігерії. Серед іноземних студентів найбільшим попитом користуються "Харківський національний медичний університет", "Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна", "Одеський національний медичний університет" та "Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця", обираючи лікувальну справу, медицину, стоматологію або фармацію.

Загальна кількість абітурієнтів, яка в'їхала за період 2014–2019 рр. по різних країнах (в т.ч. і Україна) відображено в таблиці 2.

За даними аналітичного центру "CEDOS" у закордонних ЗВО станом на 2019 рік навчалось \approx 80 тис. українських студентів (а це майже 16 % від загальної кількості студентів України) [19; 20]. Загальна кількість абітурієнтів, яка виїхала за період 2014–

Таблиця 3. Загальна кількість студентів, які виїхали за кордон за період 2014–2018 рр., чол.

Країна	Кількість студентів, яка виїхала				
	2014	2015	2016	2017	2018
Азербайджан	37665,0	40013,0	44145,0	42791,0	43767,0
Білорусь	35102,0	28908,0	25768,0	22412,0	22557,0
Германія	118499,0	117098,0	118090,0	122195,0	122538,0
Данія	5471,0	6048	5079,0	5313,0	5935,0
Естонія	4190,0	4332,0	4022,0	3891,0	3666,0
Індія	215953,0	257004,0	304013,0	332033,0	375055,0
Китай	770665,0	819695,0	868113,0	928090,0	993367,0
Латвія	6022,0	5801,0	5606,0	5297,0	5111,0
Малайзія	62505,0	64725,0	65087,0	63253,0	61904,0
Марокко	43678,0	45018,0	47635,0	51308,0	52500,0
Пакистан	42889,0	48537,0	53484,0	54742,0	58821,0
Польща	23821,0	23866,0	24231,0	24918,0	26351,0
Україна	49928,0	68209,0	77429,0	77639,0	72063,0
Чехія	12373,0	12526,0	12542,0	13159,0	12334,0

Джерело: сформовано за даними [20].

2018 рр. по різних країнах (в т.ч. і Україна) відображено в таблиці 3.

Для порівняно було взято дані по Україні та по деяких країнах, студенти яких протягом останніх років виявили бажання здобути освіту в Україні (Індія, Азербайджану, Марокко, Китаю, Пакистану).

З економічної точки зору, якби українські випускники залишилися в Україні це додатково принесло в бюджет країни 1,3 млрд грн (80 тис. студентів, які виїхали на навчання за кордон, середня ціна за контракт 2019 року визначена Міністерством освіти і науки становить 16500 грн за рік) [1].

Останнім часом зростає кількість українських абітурієнтів, які продовжують навчання в країнах ЄС. Найпопулярнішими є Польща, Франція, Німеччина, Англія та Швейцарія. Здобути вищу освіту за кордоном може собі дозволити не кожен український абітурієнт.

Польща — найпопулярніша та фінансово доступна країна для українських абітурієнтів. Щороку до Польщі приїжджає на навчання ≈ 10 тис. українських абітурієнтів. Близько 55 % випускників, які виявили бажання і мають можливість для отримання вищої освіти в країнах ЄС це студенти саме Польщі. Там навчається понад 35 тисяч молодих українців [9]. Українські абітурієнти можуть здобути освіту у Польщі як у державному закладі (вартість навчання від 2000 євро на рік) так і у приватному закладі вищої освіти (від 900 євро на рік). У перспективі ці студенти працевлаштовуються у Польщі, а економіка України втрачає кваліфіковану робочу силу, що призводить до гальмування розвитку економіки країни загалом.

Німеччина — друга за популярністю країна серед українських абітурієнтів, які прагнуть здобути якісну природничу чи технічну освіту. Нині там навчається близько 10 тисяч молодих українців. Освіта у Німеччині безкоштовна, але існують обов'язкові внески в розмірі від 300 до 600 євро за рік. Перевагами навчання в Німеччині для українського студента є: можливість отримання стипендії від німецького фонду, за рахунок якої можна покрити витрати на проживання та харчування, наявність студентського квитка, який дає можливість українцю безкоштовно користуватись транспортом [9].

Українські абітурієнти також здобувають вищу освіту і у Франції. Там навчається близько 1500 українських студентів. Заклади вищої освіти Франції фінансуються державою. Але обов'язковою умовою для навчання є річні внески, розмір яких залежить від обраної спеціальності та коливається від 200—500 євро на рік.

Українська еліта як правило обирає заклади вищої освіти Англії та Швейцарії. Нині там навчається близько 2000 українських студентів. Вартість навчання в університетах Англії коливається від 15000 євро до 40000 євро на рік, залежить від обраної спеціальності та закладу

вищої освіти. Вартість навчання в університетах Швейцарії складає від 20 000 євро за програму [9]. Навчання в Швейцарії можна оплатити криптовалютою Біткойн [13].

Також серед українських абітурієнтів користуються попитом ЗВО Канади, Чехії, Італії, Іспанії, Австрії, Словаччини.

Більшість країн ЄС сформували конкурентні переваги для навчання у своїх вишах для українських абітурієнтів. Це зокрема безкоштовне навчання, можливість отримувати стипендію, стажування, першочергове отримання віз, курси підготовки, можливість вивчення декількох мов, перспектива працевлаштування, кар'єрний ріст, диплом міжнародного зразка, навчання без ЗНО. Так, наприклад, українці, які мають карту полька або польське походження можуть вступити до вишів Польщі на безкоштовній основі. Також Польща практикує подвійні дипломи, що дозволяє студентам Польщі навчатися в своїй країні і паралельно здобувати освіту в іншій країні в рамках програми ERASMUS+, AISEC. Україні варто перейняти досвід Польщі щодо подвійних дипломів, що дозволить зберегти контингент студентів в своїй країні та залишити в себе кваліфікованих фахівців.

Епідеміологічна ситуація в країні (COVID 2019) не вплинула на осіб, яка планувала емігрувати до Польщі на навчання. Не зважаючи на епідеміологічну ситуацію в країні (COVID 2019), яка припала на вступну компанію 2020 року Польща не зробила обмеження для осіб, які планували емігрувати на навчання. Нажаль на сьогодні відсутні ще дані, щодо кількості випускників, які виїхали на навчання до країн ЄС в період епідеміологічної ситуації.

В основі забезпечення конкурентоспроможності національної системи вищої освіти мають бути закладені конкурентні переваги по ключовим напрямкам. Методом ідентифікації послужив SWOT-аналіз, який базується на методології системно цільового підходу, за допомогою якого можна провести детальне дослідження зовнішнього й внутрішнього середовища, виділення сильних і слабких сторін в розрізі можливостей і загроз [3].

Визначення потенційних сильних і слабких сторін конкурентних переваг українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, які мають бути враховані при формуванні довгострокової стратегії конкурентоспроможності з виділенням власних конкурентних переваг, а також наявних потенційних загроз та потенційних можливостей для розвитку національної системи вищої освіти було здійснено шляхом проведення SWOT-аналізу конкурентних переваг національних ЗВО (табл. 4).

Україна володіє потужним кадровим потенціалом та має можливості щодо формування власних конкурентних переваг, за рахунок потужного професорського потенціалу, розвиненою мережею вищих навчальних закладів, низькою вартістю навчання, широким вибором освітніх програм.

На відміну від національних ЗВО міжнародні ЗВО мають достатні обсяги фінансування освіти і науки, що проявляється у рівні науково-дослідної діяльності, мобільності викладачів та студентів, активізації міжнародного співробітництва, впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес, забезпечення трансферу знань. Наявність потужного кадрового потенціалу, освітня діяльність якого направлена на активізацію участі у міжнародних освітніх проектах, постійна участь у міжнародних проектах та грантових програмах, проведення наукових досліджень, участь у міжнародних конференціях, викладання іноземною мовою, більша автономія у застосуванні методів навчання все це приваблює українського абітурієнта.

Особливістю міжнародних ЗВО є налагоджена співпраця з бізнес-сектором, міжнародними фондами,

Таблиця 4. SWOT-аналіз конкурентних переваг національних ЗВО

		Зовнішнє середовище	
		Можливості (шанси)	Загрози
Внутрішнє середовище	Сильні сторони	<ol style="list-style-type: none"> 1. Потужний професорський потенціал. 2. Бажання молоді мати не одну вищу освіту. 3. Приріст докторів і кандидатів наук. 4. Розвинена мережа вищих навчальних закладів. 5. Низька вартість навчання. 6. Навчання іноземних студентів. 7. Диверсифікація джерел фінансування 8. Підвищення якості освітніх послуг. 9. Залучення іноземних професорів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Епідеміологічна ситуація в країні, COVID 19 2. Економічна та політична ситуація в країні. 3. Ймовірність старіння професійно-викладацького персоналу. 4. Виїзд молоді за кордон. 5. Зміни законодавства у сфері вищої освіти.
	Слабкі сторони	<ol style="list-style-type: none"> 1. Проблеми з працевлаштуванням випускників за фахом. 2. Низька якість освітніх послуг. 3. Низький рівень знань іноземної мови професорсько-викладацького складу та студентів. 4. Застаріла матеріально-технічна база університетів. 5. Недостатність фінансування вищої освіти і науки. 6. Залежність ЗВО від бюджетного фінансування. 7. Недостатньо розвинене співробітництво з роботодавцями. 8. Науково-дослідна діяльності. 9. Низькі позиції вітчизняних ЗВО у світових рейтингах університетів 10. Стан інформаційно-комунікаційних технологій 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Міграція професійно-викладацького складу. 2. Бажання українського абітурієнта здобути освіту за кордоном. 3. Перманентні зміни в системі вищої освіти, нормативних документах. 4. Низька мотивація професійно-викладацького складу. 5. Демографічна ситуація в країні, її зміна. 6. Скорочення обсягів фінансування вищої освіти. 7. Зниження конкурентних переваг національних ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг.

Примітка:

— поле сильні сторони-можливості — потребує стратегій підтримки та розвитку сильних сторін конкурентоспроможності системи вищої освіти, які нам надає зовнішнє середовище;

— поле сильні сторони-загрози — передбачає стратегію конкурентоспроможності системи вищої освіти за рахунок сильних сторін і можливості потенційних загроз;

— поле слабкі сторони-можливості — пошук конкурентних переваг щодо подолання слабких сторін конкурентоспроможності національних ЗВО за рахунок можливостей, які нам надає зовнішнє середовище;

— поле слабкі сторони-загрози — потенційні внутрішні недоліки, які характерні для конкурентоспроможності національної системи вищої освіти у поєднанні з загрозами роблять національні ЗВО не конкурентоспроможними на світовому ринку освітніх послуг.

Джерело: складено авторами.

державна підтримка університетів, тривале співробітництво з інноваційно-активними підприємствами, постійне залучення іноземних інвестицій у сферу освіти, потужні наукові школи та широко розвинена інноваційна інфраструктура.

Навчання за кодоном дає можливість потенційному абітурієнту отримати диплом міжнародного зразка, відвідати заняття провідних науковців та практиків, які є лауреатами відомих міжнародних премій та конкурсів, вивчити на професійному рівні декілька мов, пройти виробничу практику на провідних підприємствах, отримати міжнародний досвід, зарекомендувати себе як спеціаліста та в подальшому працевлаштуватись до престижних міжнародних компаній.

Основною проблемою, яка знижує конкурентні переваги українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг — це проблема якості вищої освіти. Дана проблема є особливо актуальною в умовах економічного, духовного, культурного та гуманітарного розвитку країни.

Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти у річному звіті за 2019 рік визначило основні показники якості, яким повинен відповідати сучасний ЗВО:

— "кількісні показники розвитку системи вищої освіти в Україні";

— "показники, що характеризують внутрішню забезпеченість якості вищої освіти у закладах вищої освіти";

— "елементи, що характеризують зовнішню забезпеченість якості вищої освіти" [15].

Основними складовими, за допомогою яких можна визначити якість освіти і вплинути на них є:

- ефективність освітніх програм;
- рівень викладання;
- результати навчання;
- якість дипломних робіт випускників;

- регулярне он-лайн опитування студентів, випускників;
- опитування роботодавців.

Україна має потужний кадровий потенціал, розгалужену мережу ЗВО, наявність власних будівель та споруд (лабораторії, гуртожитки, спортивні комплекси), порівняно низьку вартість навчання ніж в закордонних ЗВО, попит населення на послуги вищої освіти серед іноземних студентів, збільшення обсягів виконання наукових і науково-технічних робіт, широкий вибір освітніх програм, можливість для навчання іноземних студентів. Однак, недостатні обсяги фінансування, які останніми роками націлені на виплату заробітної плати викладацького персоналу і на оплату комунальних послуг знижують конкурентоспроможність національних ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг. Обсяги фінансування відображаються на мобільності викладачів і студентів, мотивації викладацько-професорського персоналу, рівню освітніх технологій, гальмують розвиток інноваційної інфраструктури та призводить до скорочення кількості бюджетних місць. Після навчання студенти стикаються з проблемою працевлаштування за здобутою спеціальністю. А у молоді все більше виникає бажання здобути освіту за кордоном і працевлаштуватися там. Тому, в нинішніх умовах ЗВО здійснюють пошук власних конкурентних переваг, за допомогою яких вони зможуть зайняти

гідні позиції на міжнародному ринку освітніх послуг і отримати світове визнання.

З метою зміцнення та розвитку системи вищої освіти України на міжнародному ринку освітніх послуг, ми пропонуємо на прямих удосконалення посилення конкурентоспроможності вітчизняних ЗВО за рахунок формування власних конкурентних переваг діяльності окремого ЗВО:

— в сфері освітньої діяльності — підвищення якості освітніх послуг за рахунок впровадження в освітню діяльність інноваційних методів викладання, популярних навчальних програм, діючих лабораторій на основі сучасного обладнання, цікавих практик побудованих на співпраці з бізнес-сектором;

— в сфері працевлаштування — активізувати механізм збалансування та взаємоузгодження в ланцюгу потреби ринку праці→студент→ЗВО→роботодавець з метою швидкого реагування на реальні потреби ринку праці, зокрема спеціалістів здібних діяти та мислити інноваційно;

— проведення системного моніторингу працевлаштування випускників по спеціальності, розроблення траєкторії руху та подальшого кар'єрного зростання випускника;

— формування власного "бренду" для українських ЗВО заснованого на унікальних цінностях на основі до-

вірливих обіцянок та довготермінових відносин між потенційним абітурієнтом-ЗВО-державою, що дозволить залучити більше абітурієнтів за рахунок гарантованої стабільної якості, асортименту освітніх послуг;

— зберегти державне фінансування як основне джерело забезпечення і функціонування ЗВО шляхом запровадження базового рівня бюджетного фінансування ЗВО враховуючи мінімальні соціальні стандарти, які дозволять встановити нижню межу обов'язкового обсягу фінансування зі сторони держави;

— запровадити формульний механізм фінансового забезпечення для ЗВО, в основу якого будуть закладені показники ефективності в розрізі масштабу спеціальності (динаміка контингенту студентів, збереження випускників бакалаврату, галузевий імідж); результативності наукової роботи (обсяг госпрозрахункових послуг, наявність фахових видань, місце у рейтингу); міжнародна діяльність (грантові програми) та працевлаштування випускників;

— збільшити заохочення приватного інвестування прикладних наукових досліджень, що позитивно вплине на стан науково-дослідної діяльності ЗВО України, повисить рівень конкурентоспроможності національних ЗВО та зміцнить їх позиції у світових рейтингах;

— запровадження програми подвійних дипломів, що зменшить масовий виїзд студентів;

— зберегти систему освітнього кредитування з метою забезпечення доступності вищої освіти для широких верств населення, це слугуватиме одним з напрямів збільшення обсягів фінансових ресурсів для ЗВО.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження на основі здобутків вітчизняної та зарубіжної науки вирішено наукове завдання з розкриття сутності конкурентних переваг, оцінки сучасного стану становлення системи вищої освіти в умовах глобальної конкуренції, проведення SWOT-аналізу конкурентних переваг національних ЗВО та сформульовано висновки і пропозиції щодо напрямів удосконалення формування конкурентних переваг використовуючи міжнародний досвід:

1. Узагальнюючи різні дефініції, можна позиціонувати конкурентні переваги національного ЗВО як сукупність якісних та кількісних характеристик, які дозволять бути кращими порівняно з конкурентами на національному ринку освітніх послуг та спроможними до конкурентної боротьби на міжнародному ринку освітніх послуг у певний період часу.

2. На конкурентоспроможність системи вищої освіти впливають наступні фактори: правові, економічні, соціально-культурні, географічні, технологічні, глобалізаційні. Біологічний фактор є новим який характеризує епідеміологічну ситуація в країні.

3. Кількість українських студентів, яка нині знаходиться за кордоном становить близько 80 тис. осіб, в результаті Україна втрачає кваліфіковану робочу силу, знижується рівень інвестицій у економіку країни, гальмується економічний розвиток. З економічної точки зору, якби українські випускники залишились в Україні це додатково принесло в бюджет країни 1,3 млрд грн (80 тис. студентів, які виїхали на навчання за кордон, середня ціна за контракт 2019 року визначена Міністерством освіти і науки становить 16500 грн за рік) [1].

4. Перевагами освіти за кордоном для українського випускника є отримання міжнародного досвіду, диплом міжнародного зразка який не потрібно підтверджувати в більшості країн світу, можливість вивчення та практичне засвоєння іноземної мови, здобути конкурентоспроможну освіту на ринку праці, відвідати заняття провідних науковців та практиків, можливість працевлаштуватися за кордоном та в подальшому переїхати на постійне місце проживання до Європи. Привабливим також є європейський рівень життя, соціальне забезпе-

чення та можливість вільно подорожувати Європою та стажуватися в будь якій країні.

5. Визначено, що основними недоліками та загрозами щодо розвитку та становлення вищої освіти в Україні є недостатні обсяги фінансування, зменшення місць державного замовлення, застаріла матеріально-технічна база, низький рівень володіння іноземними мовами науково-педагогічного персоналу та перманентні зміни в системі вищої освіти. Однак, Україна має потужний кадровий потенціал, розгалужену мережу ЗВО, наявність власних будівель та споруд, порівняно низьку вартість навчання ніж в закордонних ЗВО, попит населення на послуги вищої освіти серед іноземних студентів, збільшення обсягів виконання наукових і науково-технічних робіт, широкий вибір освітніх програм, можливість для навчання іноземних студентів.

6. Проведений SWOT-аналіз конкурентних переваг національних ЗВО з урахуванням економічних, соціальних та політичних аспектів дав можливість виокремити потенційні сильні і слабкі сторони конкурентних переваг українських ЗВО на міжнародному ринку освітніх послуг, які мають бути враховані при формуванні довгострокової стратегії конкурентоспроможності з виділенням власних конкурентних переваг, а також наявних потенційних загроз та потенційних можливостей для розвитку національної системи вищої освіти.

7. На сьогодні основними конкурентними перевагами національної системи вищої освіти мають стати:

— виконання основного обов'язку системи вищої освіти (підготовка висококваліфікованих кадрів);

— виокремлення власних конкурентних переваг як на національному так і на міжнародному ринку освітніх послуг;

— рівень науково-дослідної роботи;

— сприяння працевлаштуванню випускників;

— створення відповідних умов для навчання іноземних студентів;

— популяризація національних ЗВО у засобах масової інформації;

— зайняття кращих позицій у світових рейтингах;

— підвищення якості викладання навчальних дисциплін (залучення до викладання провідних науковців, бізнесменів).

9. Виділено ряд факторів успішного розвитку системи вищої освіти, за рахунок посилення її конкурентоспроможності з формування власних конкурентних переваг:

1. Підвищення якості освітніх послуг.

2. Розробка механізму збалансування та взаємоузгодження в ланцюгу потреби ринку праці → студент → ЗВО → роботодавець.

3. Моніторинг працевлаштування випускників.

4. Формування власного "бренду".

5. Збереження державного фінансування.

6. Збільшення заохочення приватного інвестування прикладних наукових досліджень.

7. Запровадження програми подвійних дипломів.

8. Збереження системи освітнього кредитування.

9. Освітня мобільність студентів в рамках програми ERASMUS+.

Література:

1. Вартість контрактного навчання має відповідати фактичним витратам університету — уряд ухвалив постанову про індикативну собівартість. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/varnist-kontraktного-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryaduhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist> (дата звернення: 20.12.2021).

2. Горинь Я. О., Сенишин О. С. Фактори конкурентоспроможності ВНЗ у сфері вищої освіти України. Електронне наукове видання "Молодіжний економічний дайджест". 2014. № 1 (1). С. 123—126.

3. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.

4. Дьякон А.А. Формування конкурентних переваг національної системи вищої освіти. Теорії мікро-макроекономіки. 2014. № 41. С.180—189.

5. Євтух М. Є. Структурна модель управління конкурентоспроможністю аграрного вищого навчального закладу. Вісник ЖНАЕУ. 2014. № 1—2 (43). Т. 2. С. 250—256.

6. Іноземні студенти в Україні: веб-сайт. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 03.01.2021).

7. К проблеме образовательной эмиграции украинцев: веб-сайт. URL: <https://gu.osvita.ua/vnz/75342/> (дата звернення: 03.01.2021).

8. Карпюк О.А. Проблеми оцінки якості освітніх послуг у системі освітнього менеджменту. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2014. Т. 20. № 2. С. 146—152.

9. Луцька К., 2019. Навчання за кордоном для українців: де і скільки? [онлайн]. URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%00/> (дата звернення: 10.12.2021).

10. Міщук Н.В. Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку освіти в Україні. Науковий погляд: економіка та управління. 2019. № 1 (63). С. 42—47.

11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

12. Процишин О. Р. Конкурентні переваги ВНЗ на ринку освітніх послуг та напрями їх нарощування. Торгівля, комерція, підприємництво. 2012. Вип. 14. С. 100—104.

13. Perchuk, O., Makarchuk, I. and Yaremenko, L. The prospects of using cryptocurrency Bitcoin as a financial innovation in the information economy of Ukraine. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. № 4. С. 419—427. DOI: 10.18371/fcaptr.v4i31.190971.

14. Рейтинги університетів світу: веб-сайт URL: https://osvita.ua/abroad/higher_school/university-ratings/ (дата звернення: 10.01.2021).

15. Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2019 рік / за заг. ред. проф. Сергія Квіта. Київ: Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, 2020. 244 с.

16. Украинские вузы в рейтинге QS: проблемы и перспективы: веб-сайт URL: <https://gu.osvita.ua/vnz/rating/74694/> (дата звернення: 03.01.2021).

17. Хринюк О.С., Дергалюк М.О. Генезис наукової думки щодо поняття "організаційно-економічний механізм". Економічний вісник НТУУ "КПІ". 2017. № 14. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/108769/103711>.

18. Яременко Л.М. Роль і місце вищої освіти в забезпеченні конкурентоспроможності та інноваційного розвитку національної економіки. Економічний вісник університету: зб. наук. пр. учених та аспірантів. 2007. Вип. 4. С. 52—58.

19. Education in Ukraine: 2018—2019. CEDOS: Analytical center [online]. Retrieved from <https://www.cedos.org.ua> (дата звернення: 03.01.2021).

20. The Global Competitiveness Report 2018—2019, 2020. Retrieved from: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2018-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.05> (дата звернення: 03.01.2021).

References:

1. Ministry of Education and Science of Ukraine (2020), "The cost of contract education must correspond to the actual costs of the university — the government has adopted a resolution on the indicative cost price", available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktного-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryaduhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist> (Accessed 20.12.2021).

2. Horyn', Ya.O. and Senyshyn, O.S. (2014), "Factors of competitiveness of universities in the sphere of higher

education of Ukraine", *Molodizhnyj ekonomichnyj dajdzhest*, vol. 1 (1), pp. 123—126.

3. Dolzhans'kyj, I.Z. and Zahorna, T.O. (2006), *Konkurentospromozhnist' pidpryemstva* [Competitiveness of the enterprise], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. D'iakon, A.A. (2014), "Formation of competitive advantages of the national system of higher education", *Teorii mikro-makroekonomiky*, vol. 41, pp.180—189.

5. Yevtukh, M.Ye. (2014), "Structural model of managing the competitiveness of an agricultural higher educational institution", *Visnyk ZhNAEU*, vol. 1—2 (43), no. 2, pp. 250—256.

6. Ministry of Education and Science of Ukraine (2021), "Foreign students in Ukraine", available at: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (Accessed 03.01.2021).

7. Druhov, O. (2020), "To the problem of educational emigration of Ukrainians", available at: <https://ru.osvita.ua/vnz/75342/> (Accessed 03.01.2021).

8. Karpiuk, O.A. (2014), "Problems of assessing the quality of educational services in the system of educational management", *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohij*, vol. 20, no. 2, pp. 146—152.

9. Luts'ka, K. (2019), "Study abroad for Ukrainians: where and how much?", available at: <https://www.dw.com/uk/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%00/> (Accessed 10.12.2021).

10. Mischuk, N.V. (2019), "Organizational and economic mechanism of regulation of education development in Ukraine", *Naukovyj pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, vol. 1 (63), pp.42—47.

11. State Statistics Service of Ukraine (2022), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 10.12.2021).

12. Protsyshyn, O.R. (2012), "Competitive advantages of universities in the market of educational services and directions for their expansion", *Torhivlia, komertsia, pidpryemnytstvo*, vol. 14, pp. 100—104.

13. Perchuk, O. Makarchuk, I. and Yaremenko, L. (2019), "The prospects of using cryptocurrency Bitcoin as a financial innovation in the information economy of Ukraine", *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 4, pp. 419—427. DOI: 10.18371/fcaptr.v4i31.190971.

14. osvita.ua (2022), "Rankings of world universities", available at: https://osvita.ua/abroad/higher_school/university-ratings/ (Accessed 10.01.2021).

15. Kvit, S. (2020), *Richnyj zvit Natsional'noho ahentstva iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity za 2019 rik* [Annual report of the National Agency for Quality Assurance of Higher Education for 2019], *Natsional'ne ahentstvo iz zabezpechennia iakosti vyschoi osvity*, Kyiv, Ukraine.

16. osvita.ua (2020), "Ukrainian universities in the QS ranking: problems and prospects", available at: <https://ru.osvita.ua/vnz/rating/74694/> (Accessed 03.01.2021).

17. Khryniuk, O.S. and Derhaliuk, M.O. (2017), "The genesis of scientific opinion regarding the concept of "organizational and economic mechanism", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*, vol. 14, available at: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/viewFile/108769/103711> (Accessed 03.01.2021).

18. Yaremenko, L.M. (2007), "The role and place of higher education in ensuring competitiveness and innovative development of the national economy", *Ekonomichnyj visnyk universytetu: zb. nauk. pr. uchenykh ta aspirantiv*, vol. 4, pp. 52—58.

19. CEDOS: Analytical center (2020), "Education in Ukraine: 2018—2019", available at: www.cedos.org.ua (Accessed 03.01.2021).

20. World Economic Forum (2020), "The Global Competitiveness Report 2018—2019", available at: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2018-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI.B.05> (Accessed 03.01.2021).

Стаття надійшла до редакції 14.09.2022 р.